

Zmotne zaznave

TŠC Nova Gorica
Psihologija

Zmotne zaznave

Med zmotne zaznave uvrščamo iluzije in halucinacije. Za oboje je značilno, da se ne ujemajo s stvarnostjo, toda pri iluzijah sta zmotni organizacija in interpretacija dražljajev, pri halucinacijah pa je zmotna zaznava, in nima podlage v dražljajih iz okolja.

Halucinacije

Halucinacije so senzorna doživetja, ki nimajo podlage v dražljajih v okolju, temveč jih izzovejo nenormalni procesi v živčnem sistemu. Glede na poreklo jih ne bi smeli imeti za zaznave, prej za predstave, toda s fenomenološkega vidika se ne razlikujejo od zaznav. Pojavljajo se v vseh čutih: človek vidi ljudi, živali, predmete, prizore, ki jih ni; lahko sliši glasbo, govor, šum, ki ne obstaja; lahko tipa ali okuša neresnične stvari. Pojavljajo se pri nenormalnih osebah ali normalnih v nenormalnih stanjih. Značilne so za duševne bolnike (npr. alkoholike, shizofrenike). Dogodki potekajo kot na filmskem platnu. Temu primerno se bolnik tudi obnaša: otepa se živali, lovi muhe in hrošče, pobira po tleh itd. Halucinacije nastanejo tudi pod vplivom nekaterih mamil (LSD, meskalin, beladon), visoke telesne temperature, dolgotrajne lakote, nespečnosti, velikih naporov, in podobnih nenormalnih stanj. Pogosto so jih doživljali 'preroki', vrači, zaradi česar so imeli na gledalce velik vpliv, a tudi sami so se imeli za izbrance, ki imajo stik z nadnaravnimi silami.

Pogosto je nemogoče povleči mejo med halucinacijami in iluzijami, npr.: Ali je Marija z Jezusom, ki jo pobožen človek vidi v mraku v gozdu, halucinacija ali pa samo iluzija zaradi ustrezno oblikovanega štora? Nikjer ni rečeno, kakšen mora biti prispevek subjektivnih in objektivnih dejavnikov za en in drug pojav. Na splošno so halucinacije bolj nenormalna in iluzije bolj normalna doživetja. Iz tega razloga bomo podrobneje opisali samo iluzije.

Iluzije

Za nastanek iluzij so potrebni neki dražljaji, katere oseba napačno interpretira. Toda iluzije niso omejene samo na pomen dražljajev, temveč tudi na njihovo organizacijo, saj je le ta nosilec pomena. Vzroke, zaradi katerih nastanejo iluzije, lahko razdelimo v več skupin:

- Prvič nastanejo zaradi specifičnosti vzorcev dražljajev in prirojene lastnosti organizma, da se nanje odzove z iluzijo. Te iluzije so splošne, zasledimo jih celo pri živalih. Sem spadajo geometrične iluzije, navidezno gibanje, paslike idr.
- Drugič nastanejo zato, ker različni daljni dražljaji (objekti) dajejo podobne bližnje dražljaje (energetski procesi, ki dražijo čutni organ) in s tem podobne zaznave. Tudi te iluzije so splošne (npr: če ste se vozili s čolnom se vam je veslo v vodi zdelo zlomljeno...). Iluzija nastane zaradi lomljenja svetlobnih žarkov v vodi. Zlomljen predmet draži oko na podoben način kot predmet, ki je napol v vodi. Včasih se zdijo gore čisto blizu, če prav so izredno daleč. To iluzijo povzroča povečana prozornost ozračja.
- Povsem drugačna je tretja skupina iluzij, ki jih povzročajo motivacijski dejavniki, npr. pričakovanja, pripravljenost, stališča, interesi, čustva. Senzornemu gradivu dajo drug pomen in organizacijo. Večinoma so te iluzije individualne, a morejo biti tudi bolj splošne če je splošno okolje in izkušnje, ki jih porajajo. Npr: če poskusna oseba presoja težo dveh enako težkih uteži, se ji zdi manjša utež težja. Na podlagi izkušenj pričakuje, da bo večja utež težja, ker pa se čutni podatki ne skladajo s pričakovanjem, prenizko oceni težo večjega predmeta. Zanimivo je, da se v utrujenosti ta iluzija zmanjša. Pojav razložimo s tem, da razum in sposobnost, ne presojata vedno z isto močjo. Če npr. prekrižamo prsta in z njima potipamo predmet se nam zdi enojni predmet, ki leži med njima, dvojen, pa vendar ne moremo reči, da sta dva, kajti vid je pomembnejši od tipa. Če pa bi bil tip naš edini občutek, bi lahko sodili, da je enojni predmet dvojen.
- Drug izvor iluzij pa najdemo v tem, da stvari, kakršnekoli pač so, ne zaznavamo samo takrat, ko

traja draženje, temveč tudi med nadaljnjo aktivnostjo samega občutka. Npr: posebno vrsto zmotne zaznave, fantomski ud, doživljajo osebe, ki so jim amputirali roko ali nogo. Odstranjeni ud se še vedno občuti. Prizadeta oseba čuti srbež na njem, bolečino, zdi se ji, da bi ga lahko premaknila, včasih pa se spozabi in ga hoče zares uporabiti. Fantomski udje trajajo bodisi kratko dobo po operaciji, bodisi dolgo, včasih pa vse življenje.

Geometrične iluzije

Geometrične iluzije se pojavljajo med zaznavanjem nekaterih površin, smeri, dolžin, krivin in kotov. Delimo jih na vidne in tipne geometrične iluzije, od katerih so vidne bolj poznane. Pomembne so za razlago procesa zaznavanja. Že prej je bilo omenjeno, da so geometrične iluzije splošne. Odkrili so jih tudi pri živalih. Muller-Lyerjevo iluzijo so npr. dokazali na piščancih. Naučili so jih približevati se krajši črti in oddaljevati se od daljše črte. Daljša je bila povezana z elektrošokom, krajša s hrano. Potem so začeli razliko med črtama zmanjševati, dokler jim niso dali dve enaki črti s puščicama, kot jih kaže Muller-Lyerjeva iluzija. Večina piščancev se je približala črti s puščicama navznoter. Kasneje so tudi ugotovili da na velikost delovanja iluzije vpliva pripravljenost poskusne osebe in celo kultura, v kateri je posameznik zrasel. Geometrične iluzije razlaga več teorij. Opisane bodo samo poglobitve. Večinoma se sklicujejo na Muller-Lyerjevo iluzijo, ki jo psihološka literatura prikazuje kot nekak prototip vseh drugih iluzij.

1. Teorija očesnega gibanja (Muller-Lyerjeva iluzija): Vtis dolžine naj bi nastal z gibanjem oči vzdolž črt. Črta, katere kraki so obrnjeni navznoter, naj bi se zdela krajša, ker pogled zdrkne po krakih navznoter proti sredini premice. Črta z navzven obrnjenimi kraki pa naj bi se podoaljšala, ker zdrkne pogled po krakih navzven.

2. Teorija perspektive: Iluzija naj bi nastala zato, ker vnaša človek s sliko tri dimenzije. Ena od črt Muller-Lyerjeve iluzije naj bi se zdela bolj daleč in s tem manjša, druga bližja in večja.

3. Teorija konfuzije: Oseba naj bi prenašala vtis, ki ga daje celotni lik, na posamezne dele. Ena od črt Muller-Lyerjeve iluzije je zares daljša, če upoštevamo tudi kraka. Na podlagi tega nastane vtis o dolžini premice brez kraka. Isto, le v obratnem smislu, velja za drugo premico.

4. Teorija vživljanja: Geometrična slika naj bi človeka emocionalno aktivirala. Pri navpično-vodoravni iluziji se navpična črta upira smeri gravitacije. Zato naj bi dajala vtis napora in se zdela daljša od vodoravne črte.

5. Teorija dobre oblike: V človeku je težnja videti like čim bolj popolne, idealne, pregnantne. Pod tem vplivom se opaža ena od puščic bolj zaokrožena, zato krajša. A druga je razbita in se zdi daljša. Na podoben način kot geometrični liki vplivajo na zaznavanje tudi vzorci na oblekah. Geometrične iluzije se pojavljajo tudi v območju tipa. Muller-Lyerjevo iluzijo ali druge oblike izoblikujemo v lesu, kovini, gumiju ali plastični masi in jih pritisnemo na kožo.

Iluzije zaradi motivacijskih dejavnikov

V primeru Charpentierove iluzije smo videli zmotno zaznavo, ki nastane zaradi napačnega pričakovanja. Na podlagi prejšnjih izkušenj človek predpostavlja nekaj, kar se ne uresniči. Večja utež ni težja od manjše, zato jo ocenimo prenizko. Kot dokaz so naredili poskus tako, da so dali skupini poskusnih oseb okušati čisto vodo, česar pa niso vedele, ker jo je eksperimentator na videz jemal s pipeto iz posebnih posodic, v katerih je bila obarvana voda (rdeča, zelena, rumena in modra). V resnici je voda prihajala iz notranjosti pipete, a poskusne osebe so mislile, da okušajo obarvano vodo in da so v njej raztopljene razne kemikalije (sladkor, očetna kislina, kuhinjska sol...). Po okušanju so morale povedati, kakšen okus naj bi imele tekočine. Čeprav jih je mnogo izjavilo, da niso nič okusile, jih je največ trdilo, da je rdeča tekočina sladka, zelena kislina, modra slana in rumena grenka. Druga skupina je dala na vprašanja, kakšen okus naj bi imela rdeča, zelena, modra in rumena tekočina dala podobne odgovore. Korelacijski koeficient je znašal 0,65 in je za takšno vrsto problemov visok. Na take vrste iluzij pa vplivajo posebno slutnje, ki jih porajajo čustva. Prestrašen otrok vidi v beli cunji smrt in v svetlikajočem se šotoru pošast. Takšne iluzije lahko postanejo množične. Čustveni izrazi posameznika zbujejo čustva pri drugih ljudeh.

Če uzre otrok navidezno pošast, se polasti strah vse družčine in vsi zapadejo iluziji. Na podoben način razlagajo prikazni svetnikov in drugih nadnaravnih bitij. Primer takšne iluzije je tudi naslednja: Doživela jo je posadka francoske ladje Barceau. Ladji Belle Poule in Barceau je na morju zalotil vihar. Prva je v viharju in dežju izginila, druga pa je srečno pristala na Madagaskarju. Posadka je vsak dan zrla v morje, da bi uzrla sestrsko ladjo. Postajala je vedno bolj nestrpna in vznemirjena. Nekega dne je javil stražar, ki je s koša na jamboru opazoval morje, da v daljavi plove razbita ladja. Sporočilo se je bliskovito razširilo med moštvom. Vsi so splezali na jambor, da bi videli ostanke nesrečne Belle Poule. Končno so se zedinili, da to niso ostanki razbite ladje, temveč splav, natrpan s ponesrečenci, ki dajejo znamenje na pomoč. Takoj so odpluli tja. Našli so le nekaj izruvanih dreves, ki so jih premetavali valovi.